

QARA MUSTAFAYEV

**ƏMƏL
GÜZGÜDÜR**

(sosial-ekoloji traktat)

BAKI – 2009

5
M 85

Elmi redaktor və rəyçilər:

Redakor: Məcnun Babayev, Rusiya Ekologi-ya Akademiyasının akademiki, biologiya elmləri doktru., professor

Xüsusi rəyçilər:

Tariyel Talbov: AMEA-nın müxbir üzvü, biologiya elmləri doktoru, professor

Ağavəli İbrahimov: Biologiya elmləri doktoru, professor

Mustafayev Q.T. *Əməl güzgüdür.* Bakı, " Sabah " nəşriyyatı, 2009, 383 səh.

Kitabda müəllifin 60 illik təcrübəsindən irəli gəlmiş 300-ə qədər orijinal elmi kəlamdan, əhali haqqında və onun ətraf mühitə münasibətinə dair elmi-dünyəvi düşüncələrdən bəhs olunur. Əsas məqsəd hər bir oxucunun özünü dərk etməsinə yardımçı olmaqdır. Bunun üçün bəşəriyyətin uzun müddətli tarixi inkişafında olan uğurları və problemləri müqayisə edilib, hər kəsin rəftarındakı çatışmazlıqları aradan qaldırmaq yolları göstərilib: həyatın 151 ilkin tələbi, 101 suala cavabı, 50-yə qədər termin və anlayışın açıqlanması və tövsiyə olunan ədəbiyyat kəamlara əlavədir.

© SABAH - 2009

© QARA MUSTAFAYEV

1866981

MÜƏLLİFDƏN

Əziz oxucular, hər kəs keçmişinin nəticəsi, indisinin real durumu, gələcəyinin başlanğıcıdır. Hər bir canlı kimi, insan da yaranır, yaşayır, ölür, yeni tərkibdə, yeni formada və yeni məzmununda təkrar yaşadılır. Ölüm heç kimin xoşuna gəlmir, amma ondan qaçmaq da olmur. Verilmiş fiziki ömrü yaşaya bilmək böyük qoçaqlıqdır. Mənəvi ömrü uzatmaq daha da böyük qoçaqlıqdır. Bu hər kəsin əməllərindən asılıdır. İnsan eşitdiklərinin əksəriyyətini tez unudur, gördüklərini uzun müddət xatırlayır, özü etdiklərini isə ömrü boyunca yadında saxlayır. Ona görə deyirlər ki, hər kəsin əməli onun güzgülüdür.

Əlinizdə saxladığınız bu kitabda Adəm övladlarının keçmişi, indisi və gələcəyi haqqında düşünə bildiyim 300-ə qədər kəlam və onların açıqlanması verilib. Kitabı oxumağa səbriniz çatarsa, mənim qəlbimin və aqlımın tələblərini bilərsiniz, onların bəzisini əmələ çevirərsiniz, sizin vasitənizlə mən də insanlıq naminə nə isə etmiş olaram. Kəlam adi söz deyil, adi cümlə də deyil, təbiətə və insanın fəaliyyətinə dair dini

ruhani və elmi-dünyəvi nəticələrdir. Kəlamın faydalı olması onun təsirli və real olmasından asılıdır. Elm, din, mədəniyyət, incəsənət, texnologiya və siyasətin dəyərli yenilikləri onların müəlliflərinin kəlamlarıdır.

Beləliklə, kəlamlar müxtəlif məzmunlu olur. Quran ayələri Allahın kəlamlarıdır. Məhəmməd (ə.s) peyğəmbərin və Həzrət Əlinin (ə.s.) hədisləri və kəlamları ruhani qanun hüquqludur. Hacı Fərhad Mirzənin (1997) kəlamları ruhani tövsiyələrdir. XVII əsrin böyük mütəfəkkiri Baltasar Qrasianun (2001) «Kamillik elmi» adlı fəlsəfi traktatı həyat haqqında tövsiyələrdir. Müdrik kəlamlar bioloji varlıqdan şəxsiyyətə ucalmaq yoludur (Abbasov,2003).

Hörmətli oxucuların əlində saxladığı bu kitab müəllifin 60 illik təcrübəsindən irəli gəlmiş orijinal elmi kəlamlardan, əhali və onun ətraf mühiti haqqında elmi düşüncələrdən ibarətdir. Bunlar insanlıq, qəlb, ağıl, istedad, irsiyyət, təsərrüfat, ərzaq, təbiət, torpaq, vətən, din, elm, mədəniyyət, adət, qanun, tədris, maarifçilik, əhali, sosial əlaqələr və s. mövzuları əhatə edir. Kitabın adı təkcə onun içərisində olanlara aid

deyil. Məqsədim istəkli oxucuların özünü dərk etməsinə yardımçı olmaqdır. Dünya əhalisinin hər birinin ömründə ən böyük çətinliyi özünü dərk etməsidir. Özünü dərk edən insan Allahu tanıyır, ona ən dərin sevgi bəsləyir, buyurduqlarına əməl edir və heç bir çətinlik qarşısında aciz qalmır. Beləsinə Allah hifz edir. Mən öz təcrübəmdən anlayıram ki, insanın özünü dərk etməsi 50-60 yaşından sonra güclənir. Hələ indi də (77 yaş) deyə bilmərəm ki, özümü tam dərk etmişəm. Özünü tam dərk edən şəxs heç bir şəraitdə mənəvi tələblərini fiziki həyat tələblərinə bir an da olsa dəyişə bilməz. Beləsi dünyəvi nəfsini tam cilovlamağı bacarır və müqəddəs olur.

Təbiidir ki, mən bu kəlamlarımı yatıb yuxumda görməmişəm. Yazdığım 60-a qədər kitab, 1000-ə yaxın elmi və kütləvi məqalə əhaliyə və onun ətraf mühitinə dairdir. Ömrüm boyunca etdiklərimi, eşitdiklərimi, gördüklərimi və oxuduqlarımı qəlbimin tələblərinə cavab kimi, ağılın imkan səviyyəsində analiz edib yazmışam. Bəşəriyyətin uzun müddətli tarixi inkişafında uğurlarını və problemlərini

müqayisə etməklə hər kəsin rəftarında olan çətinlikləri vaxtında bilib aradan qaldırmasına kömək etmək mənim daxili tələbatım olub. Düşünürəm ki, adamın səhlərinin çoxu bilməzlikdən baş verir. Bunları açmaq üçün mənə elmi ixtisasım (biologiya və ekologiya), insani canlılar aləminin növlərdən biri kimi tanımağım, xüsusən də onun sinir sisteminin və hiss üzvlərinin quruluşuna və funksiyasına, hormonal sistemin əhəmiyyətinə, əhalinin ətraf mühitə münasibətinin tarixinə və indiki durumuna bələd olmağım kömək edib. Allahın birliyinə söykənən dinlərə, xüsusən də İslam dininə müqəddəs inam bələdçim olub, qələmimə güc, gözlərimə işıq verib.

«Həyatın 151 ilkin tələbi» başlığı altında verilmiş tövsiyələr 6-7 yaşlı uşaqlardan tutmuş qocalara qədər nisbətən aşağı səviyyəli adamlar üçündür. Oxucuların və tamaşaçıların 101 sualına cavablar mənim subyektiv fikirlərimdir. Kitabın sonunda verilmiş 50-dən çox termin və anlayışın açıqlanması hörmətli oxucuların yaddaşını itiləməyə xidmət edir. Qısa ədəbiyyat siyahısı problemin qədimliyini və müasir

aktuallığını xatırlatmaq məqsədi güdür. Kəlamların arasında konkret əlaqə az olduğu üçün onları əlifba sırasına görə yerləşdirdik.

İstəkli oxucular, bu kitabın ilk nəşrinə dair hər hansı qeyd və təklifləriniz böyük minnətdarlıqla qəbul edilər və gələcək nəşrlərdə mənli-mənsiz nəzərə alınar, inşallah.

Qara Mustafayev

TƏŞƏKKÜRLƏR:

Bu kitabın araya-ərsəyə gəlməsində xüsusi zəhmətləri olan dəyərli alimlərimiz: elmi redaktor **MƏCNUN BABAYEV**, xüsusi rəyçilər **TARIYEL TALIBOV**, **AĞAVƏLİ İBRAHİMOV** cənablarına sonsuz minnətdarlığımı bildirirəm.

«Əməl güzgüdür», kitabımın bu ilk nəşri haqqında əziz oxuculara rəy və təklifləri üçün əvvəlcədən təşəkkür edirəm.

Hörmətlə: Müəllif

REDAKTORDAN

«Fəaliyyət əməldə sınıdır»

Hörmətli oxucular Qara Mustafayevi yaxşı tanıyırlar. Alim əsərlərindən məşhurlaşır. Qara müəllim 60-a yaxın kitab (*monografiya, dərslik, dərs vəsaiti, elmi-publisistik kitab və s.*), 1000-ə qədər elmi və dövri mətbuat məqalələrinin müəllifidir. Lakin Qara müəllimin əsərlərini oxuyanlar da onu AzTV-nin «Təbiəti sevənlər» adlı programının 35-illik fasiləsiz aparıcısı kimi tanıyır, sevir və görəndə deyirlər: «Bu ki, bizim Qara müəllimdir».

Qara Mustafayev təbiətin sirlərini açıqca özü də sirli-sehrli bir tədqiqat obyektinə çevrilib. 2007-ci ildə Qara müəllim öz xələfi ekoloq-şair Anar Məmmədovla birlikdə nəşr etdirdikləri «Həyat və Poeziya» adlı və çox dəyərli kitabın təqdimatında mən də iştirak etdim. Əsərin müzakirəsi, ona verilən yüksək qiymət indi də gözlərimin qarşısından getmir. Onların elə həmin ildə (2007) nəşr etdirdikləri «İzahlı ekoloji lüğət» adlı kitaba gündəlik müraciət etdikcə, düşünürəm ki, kiçik bir

kitabda nə qədər hikmət olarmış.

Professor Qara Mustafayevin iki kitabı bilavasitə insana və insanlığa həsr edilib: «İnsanın ekologiyası» (1999) və «İnsanın uğurları və problemləri» (2004). Həmin kitablar müəllifin zəngin ekoloji, sosioloji və psixoloji bilikləri əsasında yazılmış yeniliklərdən ibarətdir. Poeziyanı hamı sevir, Qara müəllim isə şair qəlblə böyük insandır.

Redaktorluğu mənə etibar edilmiş «Əməl güzğüdür» adlı yeni kitab həcminə görə çox böyük deyil, tərəzidə çəksək bir neçə yüz qram, amma məzmunca bir neçə ton olar. Bu kitabı oxuyub, onun müəllifi Qara müəllimin ülgüc kimi iti və çoxsahəli ağına, istedadına, incə zövqünə, böyük və həssas insanlığına heyran olmamaq mümkün deyil. Buna inanmaq üçün müəllifin bu kitaba yazdığı 1,5 səhifəlik «Ön sözü»nü oxumaq da kifayət edər.

Kitabın mündəricatı da orijinaldır. Burada 300-ə yaxın orijinal kəlamın siyahısı əlifba sırası üzrə verilərək səhifəsi göstərilir. Oxucu həmin siyahıdan istədiyini tez seçib oxuya bilər. Müəllifin «Ön sözü»ndə «Kəlam» anlayışına verdiyi izahat da orijinaldır. Qara müəllimin

düşündüyü kəlamlar təbiətə və cəmiyyətə dair 9 mövzunu əhatə edir: təbiət, adam, insan və insanlıq haqqında – 81 kəlam; əhali və cəmiyyət haqqında – 62, mədəniyyət haqqında – 52, din və elm haqqında – 39, ekoloji vəziyyət haqqında – 38, qanunçuluq haqqında – 10, peşə haqqında – 6, tibb və səhiyyə haqqında – 5 kəlam.

Kəlamlarda müəllifin əsas məqsədi hər bir oxucunun özünü dərk etməsinə köməkçi olmaqdır. Özünü dərk etməyin yolları açıqlanır. Böyük təvazökarlıqla özünün də çatışmazlığını vurğulayır. Kitabda elə bir kəlam yoxdur ki, orada oxucu özünü duya bilməsin. Kəlamlar lokal və məntiqli verilib. Allahın təkliyi və böyüklüyü, ona inam və sevgi elmi dəlillərə əsaslanıb.

Müəllif öz kəlamlarında istifadə etdiyi 50-yə qədər termin və anlayışın elmi açıqlamasını izahlı lüğət formasında verməklə (kitabın sonunda) oxucular tərəfindən kəlamların dərk edilməsini asanlaşdırıb. Hamımızın hər yerdə və hər gün dediyimiz, lakin elmi mənasına varmadığımız söz, termin və anlayışlar qısa və aydın şərh edilib (xəyal, qəlb, idrak, vicdan, namus, can, ruh, iradə, könül, qeyrət, hiylə,

bəxt, daxili tələbat və s.). Kitabda «Həyatın 151 ilkin tələbi» başlığı altında verilmiş tövsiyələrdən hər kəs öz payını götürməlidir. Oxucuların 101 sualına Qara müəllimin cavabları insanlığa çağırışdır. Əlavə oxumağa tövsiyə edilmiş ədəbiyyat müəllifin kəlamlarını daha geniş öyrənməyə kömək edə bilər.

Rəyimin sonunda üzümü əziz oxuculara tutub demək istəyirəm ki, Qara müəllimin bu kitabını oxuyun, peşman olmazsınız. Allaha yalvarıram ki, Qara müəllimə və onun kimilərə hələlik qıymasın.

Məcnun BABAYEV,
biologiya elmləri doktoru, professor

XÜSUSİ RƏYÇİLƏRDƏN

“Əməlləri müəyyən etmək də əməldir”

Mən professor Qara Mustafayevi yaxşı tanıyıram. Onun geniş elmi spektrinə, nümunəvi pedaqoqluğuna, yüksək insanlığına və kəsərli qələminə bələdəm. Hörmətli oxucular da Qara müəllimi çoxsaylı əsərlərindən, telefilmlərindən və Az.TV-nin «Təbiəti sevənlər» proqramının 35 illik fasiləsiz aparıcısı kimi yaxşı tanıyırlar və sevirlər. Mən bu böyük insanın tələbəsi olmuşam və onu şüurlu sevirəm.

Qara müəllimin bütün kitabları (60-dan çox) rahat oxunur və düşündürücüdür. Əlinizdə saxladığınız «Əməl güzgüdür» kitabına valeh olmamaq mümkün deyil. Kitabın adı çoxsaylı cildlərə sığmaz (bunu müəllif ön sözündə etiraf edir). İnsanın yaradıcılığının bütün çalarlarını göstərən «güzgüsü» onun əməlidir. Mən deyərdim ki, bu kitab da Qara müəllimin güzgüsüdür. Sözümə inanmaq üçün ön sözü və xülasəni oxumaq kifayət edər.

Kitabın tərbiyəvi əhəmiyyəti misilsizdir.

Burada «Həyatın 151 ilkin tələbi» adlı tövsiyələr azyaşlı uşaqları tərbiyə etmək, az savadlı böyüklərə düzgün həyat yolu göstərmək üçün reklam xarakterli məlumat, yaddaşı itiləyən materialdır. Sonra kitabın əsasını təşkil edən 300-ə qədər orijinal kəlamlar əhaliyə və onun ətraf mühitinə həsr edilib. Burada hər kəs özünün qəlbini, aqlını, istedadını, irsi proqramını, dinə, elmə, qanuna, mədəniyyətə, tədrisə, maarifçiliyə, vətənə, təbiətə və s. fəaliyyət formalarına öz münasibətini arayıb yoxlaya bilər, cəmiyyətin inkişafında müdrik-kamil şəxsiyyətlərin əhəmiyyətini dərk edə bilər.

Müəllifin kəlamlarında adamların insanlığa ləkə gətirən heyvani, şeytani xislətləri sadalanır və bunlardan yaxa qurtarmaq insanlaşma yolunda böyük inkişaf hesab edilir. Eyni vaxtda yaxşı göstəricilər ön plana çəkilib alqışlanır. Bu baxımdan peyğəmbərlərimiz Həzrəti Məhəmmədin rəhbərliyi və insanlığı ümum-bəşəri ideal kimi xarakterizə olunur, onun fəaliyyətinin bütün göstəriciləri əlçatmaz zirvə hesab edilir. Müəllif hamının qəlbincə - ürəyincə yazır ki, Həzrəti Məhəmmədin çoxparametrlili

fəaliyyətinin göstəriciləri kompleks halda onun özündən başqa heç kimdə olmayıb və gələcəkdə də ola bilməz. Amma peyğəmbərlərimizin (Ə.S.) buyurduğu həyat yolu ilə getməyə hər kəs can atmalıdır.

Kitabın sonunda 101 suala 101 cavab diqqəti cəlb edir. Qara müəllimə verilmiş bu suallar çox düşündürücü, cavablar lakonik və orijinaldır. 50-dən çox anlayışın açıqlanması soy-kökümüzün dərinliyini və bir sıra elmləri əsrlərlə qabaqlamasını sübut edir.

Bu kitab haqqında mənim qərarım budur ki, Qara müəllim özünün 300-ə qədər orijinal kəlamları və onları müşayiət edən köməkçi yazıları vasitəsilə məqsədinə nail olub. Kitab sübut edir ki, əməl güzgüdür və bu güzgü hər kəsin özünü dərk etməsinə yardımçı ola bilər. Müəllifə cansağlığı arzu edirəm.

Allah Qara müəllim kimi alimləri xalqımıza çox görməsin.

**TALIBOV T.H. AMEA-nın
Naxçıvan MR filialında bioloji resurslar
bölməsinin direktoru, MEA-nın müxbir üzvü,
b.e.d., professor**

“Əməl güzgüdür” kitabı hamıya lazımdır

Mən Qara Mustafayevi yaxşı tanıyıram. Son 25 ildə BDU-nun biologiya fakültəsinin dekanı işlədiyim müddətdə isə daha da yaxından tanımışam. Qara müəllimin kitablarına rəy yazmaq da, mənim üçün ilk dəfə deyil, bəlkə 10 dəfədən də çoxdur. Qara Mustafayev ilə əməkdaşlıq etmək çox asan və xoşdur. O, kafedra müdiri və Elmi-Metodiki şuranın sədri, mən dekan olduğum şəraitdə bir-birimizi ilk sözdən dərhal dərk edirik. Çox ismətli, zəngin və müdrik insandır. Hüdudsuz güzəştə getməyi bacarır. Məntiqi güclü, elmi geniş olduğu üçün qarşısındakını tez inandıra bilir. Formaca özü kimi sadə, məzmunca dərin dili var. Necə danışırsa, elə də yazır. Öz ixtisası sahəsində Azərbaycan dilinin inkişaf etməsində xidməti var.

Qara Mustafayev ilk ekoloqlardan biridir, bu sahədə 1950-ci illərdən fəaliyyət göstərir. Oxuculara təqdim edilən «Əməl güzgüdür» kitabı birbaşa əhaliyə və onun ətraf mühitinə həsr etdiyi altıncı kitabdır. 1999-cu ildə «İnsanın

ekologiyası», 2004-cü ildə «İnsanın uğurları və problemləri», 2006-cı ildə «Həyat və poeziya», 2008-ci ildə «Ataların sözü – xalqın gözü», indi də «Əməl güzgüdür» adlı kitabı. Mən bu kitabların hamısına redaktor, ya da xüsusi rəyçi olmuşam.

«Əməl güzgüdür» kitabı sadəcə bioloji-ekoloji traktat deyil, işıqlı bir insanın həyat məktəbidir. Buradakı «Həyatın 151 ilkin tələbi» başlığı altında verilən tövsiyələr uşaqlara və az hazırlıqlı böyüklərə ünvanlanıb. Onları reklam əvəzinə səsləndirməyə dəyər.

Kitabın əsasını müəllifin 300-ə qədər orijinal kəlamları təşkil edir. Bu kəlamlar əhalinin həyatının bütün sahələrini və onun ətraf mühitinə münasibətinin tarixi çalarlarını əhatə edir. Kəlamların da çoxunu reklam kimi tez-tez səsləndirməyə dəyər. Televiziyada və ya qəzetlərin birində «Əməl güzgüdür» adlı rubrika açıb, bu kitabın içərisini əhaliyə yaymaq yaxşı olar. Kitabı oxuyan və ya dinləyən hər kəs özünü dərk etmək üçün yeni yollar tapacaq, içərisinə heç bir qəzəb-pislik yığılmasına imkan verməyəcək, insan kimi yaşamağını sadə bioloji

həyat tərzinə dəyişə bilməyəcək. Bir sıra kəlamlar tələbələr üçün dərs vəsaiti kimi faydalıdır.

186692
İstərdim ki, oxucular Qara müəllimin yeni inandırma üsuluna diqqət etsinlər. Məsələn, *həyat yolunun düzgün olub-olmamasını göstərən fəaliyyət formaları* adlı kəlamın məzmununa baxaq. Hər kəsin fəaliyyətinin bir sıra parametrləri tezis və antitezis formasında müqayisə edilib. Hamı dərk edəcək ki, onun özü üçün tezislər məqbuldur, antitezislər isə öz yolunu azmışların qarşısında qırmızı işıq yandırır, onları düzgün yola səsləyir. Peyğəmbərimiz (Ə.S.) Həzrət Məhəmməd haqqında bu kitabda verilmiş bir səhifəlik yazı bütün bəşəriyyət qarşısında yaşıl işıq yandırır. Ulu öndərimiz *Heydər Əliyev* və onun layiqli davamçısı əlahəzrət *İlham Əliyev* haqqında yazılmış bir neçə cümlə Azərbaycan xalqının xoşbəxtlik yolunu göstərir.

Kitabın sonunda «101 suala 101 cavab» çox düşündürücüdür, soy-kökümüzün mənəvi zənginliyini və qədim vaxtlardan bəri insanlığa can atmasını sübut edir. Dilimizin ucunda olan

50-dən çox anlayışların açıqlanması oxucuların yaddaşını itiləməyə xidmət edir. Ədəbiyyat siyahısı özünüdərk probleminə əlavə kömək məqsədi güdür.

Rəyimin sonunda Qara müəllimin əvvəlki kitablarına yazdığım rəylərin sonluğunu təkrar edirəm: Qara Mustafayevi Allah qorusun.

**İBRAHİMOV A.Ş. Bakı Dövlət
Universiteti, biologiya fakültəsinin
dekanı, biologiya elmləri doktoru,
professor**

HƏYATIN 151 İLKİN TƏLƏBİ

1. Körpəlikdən (6-7 yaşından) sonra yatacağını yığmağı unutma.
2. Haradan nə götürsən, istifadə etdikdən sonra qaytar yerinə qoy, sən qoyduğunu isə özün götür.
3. Sən açdığını ört, sən örtdüyünü aç.
4. Səhər duranda və axşam yatanda dişlərini yumağı unutma.
5. Əllərini nə qədər tez-tez yusan, xeyrinədir, sağlam qalarsan.
6. Bədənini təmiz saxla.
7. Qaynar çay soyuq sudan da zərərli dir.
8. Gözlərinə əl vurma, bəbəyini ovuşdurma.
9. Ağızından yuxarı sifətində kiçik bir sızıağı da qurdalama.
10. Burnundakı tükləri yolma, qanaxma ola bilər.
11. Dişlərin vasitəsilə heç nə açma, dişlərini tez itirərsən.
12. Ailənə və yoldaşlarına biganə olarsansa,

tək qalarsan.

13. Qulaqlarını heç nə ilə qurdalama, kar olarsan.
14. Soyuq daş üstündə oturma, xroniki xəstəlik taparsan.
15. Yediklərini çox çeynə, hətta sıyığı da çeynə, yeyərkən tələsmə.
16. Çiy çörək (xəmir) yemə, sətəlcəm olarsan.
17. Yanmış çörək, kartof, ət və s, yemə, zərərli dir.
18. Dəridən bir gilə də olsa qan çıxan yerə yod sürtməyi unutma.
19. Qarın nahiyəni zərbədən qoru, ürəyin dayanar.
20. Ən kiçik zədən və ağrın olarsa həkimə müraciət etməyi unutma.
21. Bədən temperaturunu həftədə bir dəfə yoxlasan xeyrinədir.
22. Dərdini gizlətmək zərərinədir, sonra gec olar.
23. Özün bacardığın işi başqasına buyurma, tən bəl olarsan.

24. Sözləri seçmək xeyrinədir, az olsun, mənalı olsun.
25. Danışanda qışqırma və tələsmə, dinləyənləri nəzərə al.
26. Dinləməyi bacar, heç kimin sözünü kəsmə, kobud olarsan.
27. Mütaliə et, nə qədər çox oxusan xeyrinədir.
28. Heç bir kitabı lazımsız bilib cırma, günahdır.
29. Dənizdə, göldə və çayda çimərkən öz boyundan dərinliyə girmə, boğulub ölərsən.
30. Süfrə arxasında saçını darama, xörəyə tük düşməsi qorxuludur.
31. Dırnaqlarını gur işıqda və yuyunandan sonra kəs.
32. Körpəni öyrədərkən 1000 dəfə dediyini 1001-ci dəfə təkrar etməkdən usanma.
33. Körpəni qorxutma, ona fiziki cəza vermə, müti olar.
34. Uşağı öyrədərkən çox irəliyə qaçma, hər

- yaşın öz tələbi var.
35. Gözlərini ovuşdurma, burnunu və qulaqlarını qurdalama.
 36. Asqıranda və öskürəndə əlini ağzına tutmağı unutma, xəstəlik yayılar.
 37. Hamıya salam ver. Sadə olmaq böyüklükdür.
 38. Qocalara hörmət et, uşağı sev, dostunla mehriban ol.
 39. Dişlərini çox qurdalama, dişin ağrığında müalicə etdir, çəkdirməyə tələsmə.
 40. Əlini tez-tez ağzına aparma, bunu körpə uşağa da qadağan et.
 41. Yatmazdan əvvəl və sonra otağının havasını dəyişməyi unutma.
 42. Uşağa heç vaxt yalan danışma, sözləri aydın de.
 43. Işıqlı yerdə lazımsız əlavə işıq yandırma, israfçı olarsan.
 44. Yandırdığını söndürməyi, söndürdüyünü yandırmağı unutma.
 45. Tez-tez yuyunmaq faydalı, 2-3 saat

hamamda qalmaq zərərlidir.

46. Az yemək faydalı, çox yemək zərərlidir.
47. Nəfsini azaltmağa çalış, qənaət etmək insanlığı göstərir.
48. Göyərti və meyvə-tərəvəz yeməkdən çəkinmə, sağlam qalarsan.
49. Qapını, pəncərəni örtəndə çırpma, yavaş ört, kobud olarsan.
50. Hamı ilə nəzakətli olsan, hamı səni sevər.
51. Kömək etməkdən, yararlı olmaqdan usanma, sevilərsən.
52. Əşyaları və paltarını qorumağa çalışmaq mədəniyyətdir.
53. Vaxtını boş keçirməkdən çəkin, hər dəqiqə ömürdən gedir.
54. Körpəni ana südükdən məhrum etmək, onu şikəst etmək deməkdir.
55. Xəstələnən kimi həkimə müraciət etmək vacibdir.
56. Oruc tutmağı adət et, sağlam və səbirli olarsan.
57. Telefon danışmaq üçündür, vaxt öldürmək

üçün deyil.

58. Heç bir sualı cavabsız qoyma, bilmirəm demək də cavabdır.
59. Hə və ya yox demək əvəzinə başını yelləmə.
60. Bu günün işini sabaha saxlama, sabahın öz işi var.
61. Oğurluq itə yaraşır, ailədən oğurlamaq isə özünü şikəst etməkdir.
62. Yatana hörmət et, oyatma, onu əsəbli edər, səni isə insafsız.
63. Ayağını sıxan ayaqqabı geymə, sonrakı peşmançılıq fayda verməz.
64. Hörmətə hörmət et, qorxuya yox, yalnız Allahdan qorx.
65. Yalan üçün and içmə, pis xasiyyətdir, yalançı olarsan.
66. Tamam sərbəst olmağa çalışma, kobudlaşarsan.
67. Zibili zibilliyə at, təmiz yeri zibilləmə.
68. Pilləkənləri bir-bir çıx, hoppanmaq keçiyə yaraşır.

69. Lift oynamaq yeri deyil, qəzaya düşərsən.
70. Özünü soyuqdan qorusan, sağlam qalarsan.
71. Uşağa baş qoşma, uşaqlaşarsan.
72. Pulu tapmağa yox, qazanmağa çalış.
73. Soruşmaqdan çəkinmə, xeyir taparsan.
74. Ailəsini yaxşı tanımayan kəsin övladı yetimdir.
75. Acanda yemək heç yerdə ayıb deyil.
76. Xörəyi ağzıaçıq qabda saxlama, xarab olar.
77. İctimai yerdə tüpürmək mədəniyyətə ziddir.
78. Qənaət etməyi uşaqlıqdan öyrənsən xeyrinədir.
79. İsrafçı olanın gələcəyi yoxdur (heyvan xasiyyətidir).
80. Çalış ayaqların üşüməsin, amma başını çox bürümə.
81. Pis uşaqdan sonsuzluq, pis valideyndən isə yetimlik yaxşıdır.
82. Pintiliyə qarşı mübarizə hər kəsin öz

əlindədir.

83. Başını tez-tez yu, sağlam qalarsan.
84. Kosmetikaya çox bənd olma, xətalıdır.
85. Telefon xəbər alıb, xəbər vermək üçündür.
86. Uşağı sevmək – onu qudurtmaq demək deyil.
87. Özünü hamıdan azbilən kimi qəbul etsən, çox bilərsən.
88. Yediyin-içdiyini qab-qaşığı özün yusan, mədəni olarsan.
89. Ailə quranda qəlbindən az, ağılından çox istifadə et.
90. Özündən yuxarıya həsəd aparanda, özündən aşağıya da bax.
91. Heç kimə paxıllıq etmə, zərərliidir.
92. Pis adamla mübarizəyə vaxt itirmə, onun öz tayı tapılar.
93. Ağıllı insanlardan görüb-götür, nadanlardan yox.
94. Ailəyə qarşı hiylə işlətmək gələcəyini məhv etməkdir.

95. Qonşu ilə mehriban olmayanın günü qara keçər.
96. Söz gəzdirib ara vuranın yeri cəhənnəmdir.
97. Yas məclisinin zənginliyindən yarış olmaz.
98. Haram qazanıdan sədəqə olmaz.
99. Atasına hörmət etməyə nə övladı hörmət etməz.
100. Anasını evdən qovanı, nə bəndə, nə də Allah bağışlamaz.
101. Halal gəlib qalır, haram dağılıb gedir.
102. Torpağı cansız hesab etmə, onu yandırma, qaynar su tökmə.
103. Dəqiq bilmədiyini heç kimə buyurma və öyrətmə.
104. Çalış özünə həkim olasan, sağlamlıq geri qayıtmır.
105. Evdə bəzək bitkilərini və bəzək heyvanlarını qayğısız qoyma.
106. Təbii işığı süni işıqla əvəz etməkdən çəkin.
107. Pis adət etmə, onu ləğv etmək çətindir.

108. Evin divarlarının yağlı boyası zərərlidir, divar hava keçirə bilmir.
109. Eşitmək dinləmək deyil, hər səs də nitq deyil.
110. Dostluğu səbəbsiz kəsən düşməndən də qorxuludur.
111. Biganəçilik və israfçılıq heyvana xasdır.
112. Suya qənaət et, onu təmiz saxla, hər şey su ilə yayılır.
113. Qocalmaq yaxşıdır, xəstəlik olmasa. Sağlamlığın qorunmasına erkən yaşdan başla
114. Toxum hər yerdə bitməz, bitsə də məhsul verməz.
115. Təbiətin həyatı yeyib-yeyilmək üzərində qurulub, qəddarlıq deyil.
116. Qəbrin qiyməti yoxdur, xəyaldır, öləni xatırlamaq mədəniyyətdir.
117. Şadlanmaq və qəmlənmək içəridən gəlməlidir (aktyorluq əbəsdir).
118. Həyata gələn hər kəsin üzü qəbirədir, sağlam qocalmağa çalış.

119. Meşədən ağacın da düzünü kəsirlər, pis heç kimin xoşuna gəlmir.
120. Görüb-götürmək uşaqlıqdan başlayır, buna gecikmə.
121. Halal süd əmən çox olmaz, biri də sən ol.
122. Qarğı kimi uzanmaq sağlamlıq deyil.
123. Zalımın halalı harama çevrilər, qayğıkeş ol.
124. Mədəniyyət ailədən başlayır, sonra kənara yayılır.
125. Uşağı izləyən təkamülçü olar, onu düzgün tərbiyə edər.
126. Təbiətin zibili yoxdur, zibili adamlar yaradır.
127. Xəstə dərmandan gileyənər, əlavə heç nə istəməz.
128. Elm işləndikcə çoxalır, var-dövlət isə işləndikcə azalır.
129. Həyat fitnəyə bürünüb keçir, doğruluq çətin ötüşür.
130. Bu dünya hər kəsi sınamaq üçündür, səbirli olan qazanır.

131. Hiyləgərlik heyvana xasdır, heç kimi aldatma.
132. Sağlamlıq gözəlliyin özülüdür, çalış xəstələnmə.
133. Əməl mənəviyyatın güzgüsüdür, çalış əməlin yaxşı olsun.
134. Savab daxili gücü səfərbər edir, savab sahibi olmağa çalış.
135. Elmsiz cəmiyyət kor bədən kimidir, elm öyrənməkdən çəkinmə.
136. Göydə Allaha, yerdə dövlət rəhbərinə hörmət hər kəsin borcudur.
137. Düz işin düz edilməsi düz olur.
138. Ağacın altına tökülən toxumu ilə çayxana bir yerə sığmaz.
139. Müasir dövürdə Koroğluya ümid edən kor qalar.
140. Ailə daxilində alver onu dağıdar.
141. Ədəbsizin ağıla ehtiyacı yoxdur, rəftarında diqqətli ol.
142. Adamı özünə qul etmək Allaha şərlik çıxmaqdır.

143. Qanunpərəst inkişafa, qohumpərəst isə geriyə aparır.
144. Hər kəsin əməli özünə layıqdır, əməlində ehtiyatlı ol.
145. Ekoloji əyləncə qədim mədəniyyətdir və indi daha çox lazımdır.
146. İstismar cəmiyyətdədir, təbiətdə yoxdur, heç kimin boğazına ortaq olma.
147. Utan utanmazdan, qorx qorxmazdan.
148. Vaxtını itirən bəxtini itirər.
149. Yüz bilici olsan da, yenə bir bilməzdən soruş.
150. Hər sözə qarşı zidd çıxma, hörmətsiz olarsan
151. Allah gözə görünməz, ağıl ilə dərk edilər.

DÜŞÜNDÜYÜM KƏLAMLAR

cından quduran düzələr, toxundan **A**quduran düzəlməz. Qudurmaq real və bənzətmə olur. Real qudurma xəstəlikdir (quduz xəstəliyi). Bunu müalicə etmək olur. Qudurmağın bənzətmə forması sağlam adamın davranışının pozulmasıdır. Bunun bir formasına aclıq, ikinci formasına toxluq səbəb olur. Aclıqdan quduran adam icazəsiz ərzaq götürür, yeməxanada yeyib, sonra çıxıb qaçır və s. Onun əcaib rəftarını görənlər quduzluq xəstəliyinə bənzədirlər. Beləsi minimal həyat vasitələri ilə təmin olunduqdan sonra davranışını normaya salır. Toxluqdan quduran sağlam adamın davranışı anormal olur: xasiyyəti kobudlaşır, heç kimi saymır, uşağa, qocaya, qadına fərq qoymur, yas məclisində qəşş edib gülür, xoşuna gəlməyəni döyür və s. Beləsini təsadüfən varlanmasından əvvəlki normal davranışına qaytarmaq çətindir. Ona görə ki, az ağıllı adam gördüyündən ayrıla bilmir. Onun normal davranışına qayıtması

üçün neqativ yollarla əldə etdiyi sərvətlərdən məhrum olmalıdır, özünün ümidinə buraxılsa, heç vaxt düzəlməz, daha da pisləşər.

Adam adamı axtarar, insan insanı. Adi adamların həyatdan tələbi, yaşamasının mənası müdrik-kamil insanın tələblərindən kəskin fərqləndiyi üçün bunlar bir yerə sığmırlar. Adi adam adiləri, kamil insan isə insanları axtarır. Lakin bu ayrılıq formaldır, əyləncə xarakterlidir. Müdrik-kamil insanlar adi adamlara həmişə və hər yerdə qayğılı yanaşırlar.

Adam çiy içər, çiy yeməz. Bu kəlamı ilk növbədə ana südünə və çörəyə aid edirəm. Adamın çiy halda içdiyi təkcə su deyil. Körpə uşaq hələ su içməyin nə demək olduğunu bilmədən çiy süd əmir (içir). Lakin heç kim, heç bir yaşında çiy çörək (xəmir) yemir və yeyə də bilməz. Qədim insan növləri od kəşf etdiyi vaxtdan öncə ət, xeyli sonra çörək (bişmiş xəmir) yeməyə başlayıb. O vaxtdan indiyə qədər dünya əhalisinin əsas ərzağı bişmiş yeməklər, o

cümlədən çörəkdir. Çiy süd əmmək insandan öncə heyvana xasdır. Buna görə də sivil olmayan adamların heyvanlıq xislətləri sivil insanları qorxudur: "adama etibar etmə, çiy süd əmib" – deyirlər.

Adamdan adam, insandan insanlıq qalar.

Təbiidir ki, adamdan adam əmələ gəlir. Əlbəttə, ata-anadan dünyaya gələn hər bir uşaq nə ata deyil, nə də ana, tamam yeni keyfiyyətli varlıqdır. Həmin uşaq soy kökündə olmuş bir dahiyə də oxşaya bilər, ağılsıza da oxşaya bilər. Təkamülün bu mexanizmi hələlik idarə edilə bilməz prosesdir, Allah sirridir. Hər halda genetik baxımdan "arpa" əkməmiş valideynlərin "buğda" tələb etməyə haqqı yoxdur. Onlardan özlərinə yaxın adam gözlənir. Adi adamdan dahi əmələ gəlməsi Allahın payıdır. İnsandan da özü kimi (nisbi mənada) insan əmələ gəlmək ehtimalı var. Dahinin övladının dahi olması mümkündür, bunu hamının tanıdığı sülalələr göstərir. Ağıllı insandan ağıllı övladların əmələ gəlməsi insanlığı yaşadır. Ona görə deyirlər

ki, insan müvəqqəti, insanlıq daimidir. Həqiqətən yüzlərlə adamın içərisindən bir nəfər müdrik insanın hesabına insanlıq yaşayır. İnsanlığı yaşadan müdrik-kamil şəxslərin çoxuna öz vaxtında qiymət verilmir. Bəzən onlar elə adamların arasında olur ki, hətta zərərli hesab edilirlər. Amma kamil – müdrik olduqları üçün nadanların səviyyəsinə enmirlər.

Adamı özünə qul kimi tabe edən kəs Allaha şərik çıxır. Kainatda bütün varlıqlar qul, Allah isə qul sahibidir. Ona görə Allahdan savayı heç kimə, heç nəyə itaət etmək olmaz. Heyvanı da qul vəziyyətinə salıb özünə tabe etmək günahdır. Mən din xadimi deyiləm, amma inanıram ki, Allah bəndəsini özünə qul kimi tabe etmək Allaha şərik çıxmaqdır və beləsinin aqibəti pis olar.

Adamın davranışı eyni qala bilməz. Hər kəsin davranışı onun yaşından, ağılından, iradəsindən, istəyindən, səyindən, ətraf mühitindən, sosioloji şəraitindən, təminat səviyyəsindən, hətta ailə tərkibindən asılı olaraq dəyişir. Lakin bütün dəyişmələr

sağlamlığın qorunmasına, başqaları üçün yararlı olmağa. mənsub olduğu xalqa xidmət etməyə yönəlməlidir. Hər kəs gücü çatan yükün altına girməlidir. Özünü saxlaya bilən normal adamdı, ailəsini saxlaya bilən əvvəlkindən üstündü, qonşusuna, elinə, obasına yarayan artıq şəxsiyyətdir, xalqına yarayan müdrik – kamil insandır, dünya sivilizasiyası üçün faydalı olan kamil dahidir. Beləliklə, hər kəs Allahın verdiyi yüksək ağılından bacarıqlı istifadə etməklə, irəliyə doğru dəyişə-dəyişə dünyada məşhur şəxsiyyət ola bilər. Ağılından düzgün istifadə edə bilməyən istedad sahibi davranışını pis əməllərə doğru dəyişə-dəyişə ruhi xəstəyə qədər enə bilər. Ən düzgün yol – Allahın buyurduğu yoldur. Uşaqlıqdan qocalana qədər davranışın dəyişməz qalması normal hal deyil.

Adamın davranışını idarə edən mexanizmlərin rolu yaşdan asılı olaraq dəyişir. Üç yaşına qədər instinkt əsas rol oynayır. Təxminən 20 yaşa qədər hissiyyat üstünlük

təşkil edir, amma təlim də istiqamət verir. 20-30 yaşında istedad (anadangəlmə ağıl) və təlim, ondan sonra ağıl, zəhmət və təcrübənin birləşməsi idarə edir. Əlbəttə, bu mərhələlərin müddəti fərdi xarakterli ola bilər.

Adamın qiymətini şərti də olsa, insan bilər.

İnsansız bütün kainat qaranlıq bürünmüş boşluqdur. Onun soyuğu dondurur, istisi yandırır, işığı da yalov kimi məhv edir. Bütün bunları dərk edib qiymətləndirən insandır hər bir canlı-cansız varlıqların faydasını və zərərinə, pisini və yaxşısını dərk edib fərqləndirən insandır. Dünya əhalisini təşkil edən konkret adamlar hədsiz səviyyədə müxtəlifdir. Bu müxtəliflik fiziki baxımdan nə qədərdirsə, əqli-ruhi baxımdan qat-qat çoxdur. İdrakın məhəng daşı müqayisədir. Heç kim nə öz tayına, nə də özündən çox bilənə qiymət verə bilməz. Yalnız kamil insan özündən az bilən adama qiymət verə bilər. Unutmayaq ki, ağıla paxıllıq yoxdur. Hamıya elə gəlir ki, o hamıdan ağıllıdır. Hətta ən çox müdrik –

kamil insan da adamın qəlbini oxuyub qiymət verə bilməz. Ona görə ruhi baxımdan şikəst olmayan heç bir adamı artıq, yaxud yararsız hesab etmək olmaz. Hərənin öz yeri var.

Adamları yaradan Allah onlardan insanlar yetişməsi üçün də yollar açıb. Təxminən 60 milyon il əvvəl indiki meymunlara oxşayan Primatlar adlı heyvanlardan adama oxşayan bir qol ayrılıb. Həmin qoldan çoxlu adam növü inkişaf edib, yaşayıb, nəhayət nəslə kəsilib. Son 2 milyon il ərzində Dərrakəli adam (*Homo sapiens*) adlı növ yaranıb. Ondan müasir sivil insanların formalaşması son 50-60 min ilin məhsulu hesab edilir, lakin gəlin etiraf edək ki, indiki 8 milyard əhalinin cüzi hissəsi kamil insandır. Adamlardan kamil insan yetişməsinin yalnız bir yolu var – Allahın müəyyən etdiyi qayda ilə yaşamaq yolu! Əhalinin həyat sərvətlərini halal qazanmasına Allah heç bir məhdudiyət qoymayıb, lakin qazandıqlarını xərcləmək qaydalarına ciddi məhdudiyət qoyub. Tarix göstərir ki, özünün halal qazancını

Allahın buyurduğu yollara sərf etməyən kəslərin özü və ya nəsiləri gec-tez böyük bəlalarla üzləşir.

Adət qanundan güclüdür. Cəmiyyət qanunu az müddətlidir, tez-tez dəyişir. Amma el adəti (mentalitet) uzun müddətlidir və hamını əhatə edir. Qanun cəmiyyətin iyerarxiyasında yuxarıdan aşağıya yayılır, təbliğata ehtiyacı var. Lakin el adəti aşağıdan başlanır, avtomatiya idarəçiliyinə əsaslanır. Ona görə güclüdür və çox yaşayır.

Adi adamın haqqında ilk rəy yaradan onun görkəmi və rəftarıdır. Hər kəs tanımadığı adamın daxili aləmini, o cümlədən ağılı tez müəyyən edə bilmədiyi üçün onun haqqında ilk təsəvvürü görkəminə və rəftarına əsaslanır. İlk təsəvvür çox vaxt aldadıcı olur. Ona görə adamın vurulma sevgisi müvəqqəti, öyrənib sevməsi isə daimi olur. Adamın daxili aləminin əsas göstəricisi onun təmənnəsiz yaxşılıq etməyi bacarmasıdır, bunu göstərən isə əməllərdir. Deməli tanıyıb sevmək üçün öyrənməyə vaxt lazımdır. Adamların qarşılıqlı tanışlığı

onlara dünyəvi və mənəvi rahatlıq yaradır. Yüksək inkişaf etmiş ağıl sahibini yaxşı tanımaq üçün onu müxtəlif şəraitdə dinləmək, yazdıqlarını oxumaq və praktiki əməllərini görmək lazımdır. Bəzi şəxsiyyətlərin həqiqi kimliyi yaşamış olduğu zaman kəsiyindən çox sonra açılır. Onda yaxşılar uzun müddət xoş xatırlanır, pislər tez unudulur, qəddarlara həтта lənət edilir.

Ağ sərçə olmaz, olsa da çox qalmaz. Bu kəlamın da əsasını genetika və biosenologiya təşkil edir. Ağ quş var: leylək, durna, vağ, qulələk, qutan və s. Lakin hamısı təkcə gizlənməyə arxayın deyillər, fəal uyğunlaşmaları da var. Onlar kütləsinə görə və boyca iri olduqları üçün təhlükə mənbələri azdır. Ağ qazın görmə və eşitmə orqanları yaxşı inkişaf edib, həmişə ayıq-sayıqdır. Durna, leylək, vağ hündür ayaqlarına, iti gözlərinə və güclü dimdiyinə arxayındırlar. Lakin sərçənin yeganə ümidi təhlükədən tez qaçıb gizlənməkdir. Bu işdə əlvan-boz rəngi ona kömək edir. Sərçə ağ olsaydı, gizlənə bilməzdi. Bəzi hallarda ətraf

mühitdən mutant maddələrin təsiri nəticəsində sərçənin lələklərində lazımcıca piqment əmələ gəlməsi pozulur, sərçə ağ olur. Buna albinizm deyilir. Lakin ağ sərçə gizlənmə bilmir, yırtıcı heyvanlar (ilan, qırğı və s.) onu tez tapıb yeyirlər. İndiyə qədər heç yerdə heç kim qoca ağ sərçə görməyib, olanlar cavan yaşda tələf ediləblər.

Ağac öz yarpaqlarını da yeyir. Müasir dövrdə ağacın və başqa bitkilərin yaşama şəraiti iki tiplidir: təbii şərait və süni şərait. Məsələn, meşələr və otlaqlar təbii şəraitdə, bağlar və tarlalar süni şəraitdə yaşayırlar. Meşədə ağaclar dibinə tökülən meyvə və yarpaqların çürüməsindən əmələ gələn humusu yeməklə yaşayırlar. Bağlarda, xüsusən də suvarılan bağlarda özü-özünü yaşatma prosesi zəifdir. Bunun iki əsas səbəbi var: 1) Bağdan ağaclarının meyvəsinin (parkdan həтта xəzəlin) adamlar tərəfindən yığılıb kənarlaşdırılması, 2) Az-çox çürümə nəticəsində əmələ gələn mineral maddələrin suvarma suyu ilə yuyulub torpaqdan çıxarılması. Buna görə bağda və